TIJORAT BANKLARIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI.

Boyqobilova I
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya kafedrasi katta o'qituvchisi

Abdullayeva E
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank-Moliya xizmatlari fakulteti
BI- 424 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20019175

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni takomillashtirish masalalari yoritilgan. Bank faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish hisob jarayonlarining aniqligi, tezkorligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Maqolada buxgalteriya hisobida uchrayotgan muammolar, jumladan ma’lumotlarning kechikib shakllanishi, nazorat tizimining yetarli darajada samarali emasligi hamda xalqaro standartlarga to‘liq mos kelmaslik holatlari tahlil qilingan. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hisob jarayonlarini avtomatlashtirish, ichki audit va nazoratni kuchaytirish, moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida yuritish bo‘yicha aniq taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, raqamli transformatsiya, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ichki audit, ichki nazorat, avtomatlashtirish, bank operatsiyalari, moliyaviy barqarorlik.

Annotation: This article examines the issues of improving accounting and financial reporting in commercial banks under conditions of digital transformation. The introduction of digital technologies in banking activities contributes to increasing the accuracy, efficiency, and transparency of accounting processes. The article analyzes the main problems encountered in accounting, including delays in data generation, insufficient effectiveness of the control system, and incomplete compliance with international standards. To eliminate these problems, specific proposals and practical recommendations have been developed, including the automation of accounting processes, strengthening internal audit and control, and preparing financial statements in accordance with international standards.

Keywords: commercial banks, accounting, financial reporting, digital transformation, International Financial Reporting Standards (IFRS), internal audit, internal control, automation, banking operations, financial stability.

Kirish : Raqamli transformatsiya global miqyosda moliyaviy sektorni, xususan tijorat banklarini tubdan o'zgartirmoqda, bu esa butun dunyo bo'ylab moliyaviy xizmatlar sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [3]. O'zbekistonda ham bank tizimi raqamli texnologiyalarni faol joriy etib, operatsion samaradorlikni oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga intilmoqda [1], [3].

Banklarda buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritishning asoslari «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni hamda Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo‘lib hisoblanadi.

Banklarda an'anaviy buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimlarini qayta ko'rib chiqishni, ularni zamonaviy talablar, xalqaro standartlar (IFRS) va Basel qo'mitasi tavsiyalariga moslashtirishni taqozo etadi [2]. Hozirgi fan texnalogiyalar rivojlanishi globallashgan davrda Sun'iy intellekt (AI), blokcheyn va katta ma'lumotlar (Big Data) kabi raqamli vositalarning jadal rivojlanishi banklarning buxgalteriya hisobi jarayonlarini optimallashtirish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligi hamda

ishonchliligini oshirish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar yaratadi [3]. Shu bilan birga, bu yangi texnologiyalarni joriy etish an'anaviy hisobga olish amaliyotlari uchun qator muammolarni keltirib chiqarar ekan, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi va bank sektoridagi davom etayotgan institutsional islohotlar ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligini yanada oshiradi [1], [2], [3].

Tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli transformatsiya sharoitida tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni takomillashtirishning kontseptual asoslari va amaliy yechimlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: tijorat banklarida raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning hozirgi holati va muammolarini tahlil qilish; buxgalteriya hisobi jarayonlarini va moliyaviy hisobot sifatini oshirishda ilg'or raqamli texnologiyalarning rolini tizimlashtirish; xalqaro standartlar va milliy me'yoriy-huquqiy bazani hisobga olgan holda, shaffoflik, qiyoslanuvchanlik va samarali risklarni boshqarishni ta'minlovchi raqamli vositalarni integratsiya qilish orqali buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni takomillashtirishning aniq yo'llari va amaliy tavsiyalarini ishlab chiqish [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Raqamli transformatsiya zamonaviy moliyaviy adabiyotlarda markaziy mavzu bo‘lib, tijorat banklarining buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimlariga ta’sirini chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Global miqyosda, Klaus Shvab va Brett King kabi yetakchi mutaxassislar banklarning biznes modellariga, mijozlar bilan o‘zaro munosabatlariga va operatsion jarayonlariga ta’sirini keng muhokama qilganlar [3]. Ushbu transformatsiya an’anaviy buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimlarining raqamli operatsiyalar natijasida hosil bo‘ladigan ma’lumotlarning hajmi, tezligi va murakkabligini boshqarishga qodir emasligini ko‘rsatadi. Adabiyotlar, moliyaviy ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va hisobot berish usullarida fundamental o‘zgarishlar zarurligini ta’kidlaydi, bu esa banklarning ichki nazorat tizimlarini qayta ko‘rib chiqishni va ularni zamonaviy talablarga moslashtirishni talab qiladi.

O‘zbekiston kontekstida akademik munozaralar global tendensiyalar bilan uyg‘unlashgan holda, milliy ustuvorliklar va muammolarni ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar "Raqamli O‘zbekiston - 2030" strategiyasini bank sektori raqamli evolyutsiyasi uchun asosiy doira sifatida belgilaydi [1], [3]. Hozirgi kunda banklar o‘z faoliyatlari davomida ko‘plab huquqiy va me’yoriy hujjatlarga tayanadilar:

- O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida»gi Qonuni.
- O‘zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni.
- «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.
- O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining «O‘zbekiston Respublikasi banklarida buxgalteriya hisobini yuritishni va buxgalteriya ishlarini tashkil qilish tartibi to‘g‘risida»gi 1834-sonli yo‘riqnoma.
- O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi.
- O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi.
- Markaziy bankning banklararo to‘lov tizimi orqali elektron to‘lovlarni amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi 1545-sonli Nizom.

Raqamli transformatsiyaning buxgalteriya hisobida yaratadigan ulkan salohiyatiga qaramay, adabiyotlar bir qator jiddiy muammolarni ham aniqlaydi. Bularga texnologik infratuzilmaga sezilarli investitsiyalar zarurati, ilg‘or raqamli tizimlarni boshqarishga qodir malakali kadrlar yetishmasligi hamda ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi bilan bog‘liq xavotirlar kiradi.

O'zbekiston tijorat banklar tashkil qilish va ular faoliyatini shakillantirib takomillashtirishga asos qilib olingan O'zbekiston Respublikasi huquqiy meyoriy hujjatlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan integratsiyalashtirishdan maqsad – resurslarni samarali taqsimlash va mikro hamda makroiqtisodiy darajada umumiy moliyaviy barqarorlikka hissa qo‘shadigan shaffof, qiyoslanuvchan va samarali bank operatsiyalariga erishishdir .

Tadqiqot metadalogiyasi: Ushbu tadqiqotning metodologiyasi tijorat banklarida raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni takomillashtirish bo‘yicha kontseptual asoslar va amaliy yechimlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lib, tahliliy, diagnostik va

preskriptiv yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.Bu yondashuv sifatli tahlilni miqdoriy ma’lumotlar va amaliy misollar bilan uyg‘unlashtirib, tadqiqot natijalarining ishonchliligi va dolzarbligini oshiradi.

Tahlil va natijalar: Banklarda buxgalteriya hisobida raqamli texnalogiyalarni qo'llash Blokcheyn texnalogiyasi va moliyaviy hisobotlarning xavfsizligi, sun'iy intelekt va banklarda buxgalteriya hisobining tahlili, banklarda bulutli texnalogiyalarni qo'llanilishi hamda o'zbek milliy modelini integratsiyalashuvini bosqichma-bosqich amalga oshirish yo‘li xaritalarini ishlab chiqish, raqamli transformatsiya jarayonini kuzatish uchun asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI) tizimini yaratish va yangi raqamli xavflarni yumshatish uchun mustahkam risklarni boshqarish mexanizmlarini joriy etishda samarali foyda beradi.

Ko‘plab ilmiy ishlar buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni takomillashtirishda aniq raqamli texnologiyalarning transformatsion salohiyatini yoritadi. Sun’iy intellekt (AI) muntazam buxgalteriya vazifalarini avtomatlashtirish, firibgarlikni aniqlashni kuchaytirish va moliyaviy hisobotlar uchun prognozli tahlillarni taqdim etish imkoniyatlari o‘rganiladi [3]. Blokcheyn texnologiyasi o‘zgarmas, shaffof va xavfsiz tranzaksiya yozuvlarini yaratish qobiliyati bilan audit izlarini va banklararo hisob-kitoblarni inqilob qilish salohiyatiga ega [3]. Katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili an’anaviy umumlashtirilgan hisobotlardan tashqari, moliyaviy ko‘rsatkichlar, risklarni baholash va muvofiqlik bo‘yicha chuqurroq tushunchalar uchun imkoniyatlar yaratadi [2], [3]. Ushbu texnologiyalarni integratsiya qilish yanada chaqqon, aniq va real vaqt rejimida moliyaviy hisobot tizimlarini rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida ma’lumotlarning ochiqligi darajasi, ayniqsa, tijorat siri hisoblangan ichki bank ma’lumotlariga kirish imkoniyatining cheklanganligi qayd etilishi mumkin. Shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonining dinamikligi va texnologiyalarning tez o‘zgaruvchanligi ba’zi tavsiyalarning kelajakdagi dolzarbligiga ta’sir qilishi mumkin. Biroq, ushbu metodologiya tanlangan muammoni har tomonlama o‘rganish, mavjud muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar taklif qilish va O‘zbekiston tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini raqamli transformatsiya sharoitida takomillashtirish uchun mustahkam asos yaratishga qaratilgan.

Xulosa: Ushbu tadqiqot tijorat banklarida raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni takomillashtirishning strategik ahamiyatini tahlil qildi. Tahlilda sun'iy intellekt, blokcheyn, RPA va katta ma'lumotlar kabi ilg'or texnologiyalarni Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarini tashkil etish hamda ularning faoliyatining shakillantirib takomillashtirishga qaratilgan huduqiy normalarining qiyoslanuvchanligi va ishonchliligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Kelajakda buxgalteriya hisobi raqamli innovatsiyalarni o'zlashtirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashni talab etib, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar .

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
3. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS). London, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni yuritish bo‘yicha me’yoriy hujjatlar. – Toshkent, 2022.
5. Karimov I.A. Banklarda buxgalteriya hisobi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
6. Abdullayeva Sh.Z. Tijorat banklarida moliyaviy hisobot va audit. – Toshkent: Moliya, 2021.
7. Saidov B.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank hisobi va nazorati. – Toshkent, 2022.
8. Big Data va raqamli iqtisodiyot – Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi: https://www.mf.uz/uz